
АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ
ТА ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

В. Д. БАСАЙ, В. О. ДЖУГАН

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ
МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ПОРУШЕННЯМ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ**

Проводиться аналіз нормативно-правових актів, які регулюють питання відшкодування моральної шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями. Внаслідок з'ясування поняття моральної екологічної шкоди та проблем її відшкодування пропонуються певні шляхи їх вирішення. Пропонується обчислювати моральну екологічну шкоду на основі принципів: справедливості, приуцення моральної шкоди та адекватності.

Ключові слова: моральна шкода, моральна екологічна шкода, екологічні правопорушеннями.

Проводится анализ нормативно-правовых актов, которые регулируют вопрос возмещения морального вреда, причиненного экологическими правонарушениями. В результате выяснения понятия морального экологического вреда и проблем его возмещения предлагаются определенные пути их решения. Предлагается вычислять моральный экологический вред на основе принципов: справедливости, предположения морального вреда и адекватности.

Ключевые слова: моральный вред, моральный экологический вред, экологические правонарушения.

The analysis of normatively legal acts, which regulate the question of compensation of moral harm, caused ecological offences, is conducted in this article. As a result of finding out of concept of moral ecological harm and problems of its compensation the certain ways of their decision are offered. As a result of research of this question it is suggested to calculate moral ecological harm on the basis of principles: cleverness, justice, supposition of moral harm and adequacy.

Key words: moral harm, moral ecological harm, ecological offences.

Одним з основних завдань демократичної правової держави є законодавче закріплення та реальне забезпечення прав і свобод особи, тобто наявність налаго-

---

© БАСАЙ Віктор Давидович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-консультаційного центру Одеської національної юридичної академії у м. Івано-Франківську

© ДЖУГАН Вікторія Олегівна – кандидат юридичних наук, старший викладач Навчально-консультаційного центру Одеської національної юридичної академії у м. Івано-Франківську

дженого механізму їх охорони і захисту. Основні екологічні права людини, закріплені Конституцією України належать до природних прав людини. Вони нерозривно пов'язані з правом на життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпеку, тому потребують максимального захисту. Відповідно до Конституції України, кожен має право на відшкодування завданої шкоди, а моральна шкода являється одним видів шкоди, яку може бути завдано в ході екологічних правовідносин фізичній та юридичній особі.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю дослідження проблем, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав фізичних та юридичних осіб, а також потребою розробки наукових засад її відшкодування, насамперед, щодо визначення розміру її відшкодування.

Дослідження та розробку порядку відшкодування моральної шкоди в цивільних правовідносинах здійснювали українські вчені-правознавці в галузі цивільного права: С.М. Антосик, С.М. Братусь, О.В. Гринчук, Л.О. Корчевна, С.М. Малейн, В.П. Паліюк, В.Д. Чернадчук, С.І. Шимон та ін.

Питання правового регулювання інституту моральної шкоди досліджували вчені-правознавці російської правової науки в галузі цивільного права: М.М. Агаркова, А.М. Белякова, С.А. Белякин, І.А. Брауде, О.М. Ерделевський, Ю.Х. Калмикова, Б.С. Утевський.

Окремими питаннями правового регулювання відшкодування моральної шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями займалися такі правники-екологи, як Л.О. Бондар, А.П. Гетьман, І.О. Краснова, В.В. Курзова, В.К. Попов, Л.П. Решетник, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга.

Метою даної статті є проведення дослідження окремих питань правового регулювання порядку відшкодування моральної шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями.

Відповідно до ст.ст. 32, 50, 56, 62 Конституції України, Цивільного кодексу України¹, ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»², фізичні та юридичні особи мають право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, заподіяної внаслідок порушення їх прав, свобод і законних інтересів.

Діюче законодавство України закріплює наступні визначення моральної шкоди.

Відповідно до ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України, моральна шкода полягає у фізичних, душевних стражданнях, приниженні честі, гідності, ділової репутації фізичної та юридичної особи³. П. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» визначено, що під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб⁴. Згідно ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», моральна шкода – це шкода, яку заподіяно особистим немайновим правам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне вираження⁵. Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» встановлено, що моральною шкодою є страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного або психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей ре-

алізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру⁶.

На думку Л. П. Решетник, моральною шкодою, заподіяною порушенням екологічних прав громадян є фізичні та (або) психічні страждання, які терпить особа в результаті усвідомлення факту порушення її законних екологічних прав та інтересів, заподіяння майнової та (чи) антропогенної шкоди або загрози її виникнення у зв'язку з порушенням вимог екологічної безпеки, що стало результатом вчиненого правопорушення, аварії на об'єкті підвищеної небезпеки, стихійного лиха чи інших надзвичайних подій та явищ⁷.

З аналізу даних визначень, на нашу думку, слідує, що суть моральної шкоди полягає у фізичних та (або) душевних стражданнях фізичної особи, а також інших негативних явищах немайнового характеру, завданих юридичній особі.

Відшкодування моральної шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, врегульоване, насамперед, Конституцією України, Цивільним кодексом України⁸, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»⁹, а також Законом України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»¹⁰, Законом України «Про телебачення і радіомовлення»¹¹, Законом України «Про державну підтримку засобів масової інформації»¹², Законом України «Про захист прав споживачів»¹³, Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»¹⁴, Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину не законними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду»¹⁵, Законом України «Про інформацію»¹⁶, Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»¹⁷, Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»¹⁸, Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність»¹⁹, Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»²⁰, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. з протоколами²¹ та іншими нормативно-правовими актами.

Однією з проблем інституту відшкодування шкоди є розмежування її видів. Моральна шкода часто виступає основним наслідком екологічного правопорушення і існує незалежно від майнової шкоди, або разом з нею. Наприклад, коли заподіюється шкода здоров'ю чи майну. Крім того, відшкодування моральної шкоди, як і відшкодування майнової шкоди, здійснюється в грошовому виразі, майном або в інший спосіб, оскільки гроші становлять еквівалент, який дає можливість потерпілій стороні набути необхідні блага.

Водночас слід відзначити, що моральну шкоду, заподіяну екологічними правопорушеннями, як і будь-яку іншу моральну шкоду, не можна відшкодувати повністю. П. 6.4. Методичних рекомендацій Міністерства юстиції України «Відшкодування моральної шкоди» визначається, що моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі, так як немає (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Будь-яка компенсація моральної шкоди не може бути адекватною дійсним стражданням, тому будь-який її розмір може мати суто умовний вираз, тим більше, якщо така компенсація стосується юридичної особи²².

У будь-якому випадку розмір відшкодування повинен бути адекватним нанесеній моральній шкоді.

Згідно ст. 23 Цивільного кодексу України, розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом з урахуванням конкретних обставин справи, які мають суттєве значення для розгляду справи²³.

Цивільний кодекс України не встановлює ні мінімального, ні максимального розміру відшкодування моральної шкоди. Критерії її оцінки різноманітні, але головне, щоб з їх допомогою можна було показати глибину і тривалість страждань (для людей), оцінити втрати немайнового характеру (для юридичних осіб)²⁴.

При визначенні розміру компенсації моральної шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав, суд повинен прийняти до уваги: розмір відшкодування презюмуючої моральної шкоди; характер і ступінь фізичних і моральних страждань, пов'язаний з індивідуальними особливостями потерпілої сторони; ступінь вини порушника, якщо вина є підставою відповідальності; інші важливі обставини, в тому числі фактичні обставини, при яких була заподіяна шкода; вимоги розумності і справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової, як правило, одноразово.

О. В. Гришук вважає, що право на компенсацію моральної шкоди – це можливість людини, якій заподіяно таку шкоду внаслідок порушення її загально-соціальних (природних) прав чи свобод, вимагати від порушника вчинити певні дії, спрямовані на усунення або ж послаблення у неї негативних психічних станів та процесів, викликаних приниженням її гідності внаслідок цього порушення, а також її можливість звернутись, у разі потреби, до компетентних державних органів за примусовим виконанням зазначеного обов'язку²⁵. На нашу думку, дане визначення слід доповнити аналогічною можливістю щодо юридичної особи, якій також може бути заподіяно моральну шкоду.

Право на відшкодування моральної шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, виникає при наявності наступних, передбачених законом умов відповідальності за їх заподіяння:

- перетерпіння моральної шкоди;
- протиправні дії заподіювача шкоди;
- причинний зв'язок між протиправними діями і моральною шкодою;
- вина заподіювача шкоди.

В. Д. Чернадчук стверджує, що моральну шкоду можна поділяти на наступні види:

- а) моральна шкода, заподіяна фізичними стражданнями;
- б) моральна шкода, заподіяна психічними (душевними) стражданнями;
- в) моральна шкода, заподіяна фізичними та психічними (душевними) стражданнями (їх поєднанням).

Перші два види являють собою просту моральну шкоду, тобто заподіяну одним видом страждань, а третій вид – складна моральна шкода, тобто заподіяна поєднанням різних видів страждань²⁶.

Практичною проблемою відшкодування моральної шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, є визначення суб'єктивного складу осіб, які мають право вимагати захисту свого порушеного екологічного права шляхом компенсації моральної шкоди.

Зокрема, поширення відомостей, які ганьблять ділову репутацію юридичних осіб, може завдавати також моральної шкоди і іншій, фізичній особі – її честі, гідності і діловій репутації, оскільки її діями реалізується діяльність юридичної особи. У кожному випадку судом необхідно проводити персоніфікацію осіб та робити припущення щодо них.

Внаслідок цього реалізуються норми про захист моральної шкоди юридичної особи, а також забезпечується належний захист честі, гідності і ділової репутації фізичної особи.

Основні принципи, на основі яких проводиться компенсація моральної шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями (розумності, справедливості), закріплені та обґрунтовані діючим законодавством України. Крім того, принцип адекватності при проведенні розрахунку такої шкоди слідує з практики застосування законодавства з даного питання та вказаний у п. 6.4. Методичних рекомендацій Міністерства юстиції України «Відшкодування моральної шкоди». Виходячи з засад розумності та справедливості, а також аналогії права у тих випадках, коли не може бути використана аналогія закону, тобто правовідносини не врегульовані законодавством України чи угодою сторін, у випадку компенсації моральної шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, необхідно застосовувати аналогію права, тобто враховуючи загальні засади і суть цивільного законодавства, що дасть змогу визначити розмір компенсації моральної шкоди. Тобто, реалізовується принцип адекватності. Ще один принцип, який прямо не слідує з діючого законодавства України, але реалізовується в процесі відшкодування моральної шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями – це принцип припущення моральної шкоди. Сторони повинні довести відповідні обставини (наявність такої шкоди, протиправність поведінки заподіювача шкоди, вимоги, протести та інше).

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки:

1. Моральна шкода – це шкода, заподіяна екологічними правопорушеннями, що полягає у фізичних та душевних стражданнях фізичної особи, а також негативних явищах немайнового характеру юридичної особи, яка виникла внаслідок порушення їхніх екологічних прав та інтересів, заподіяння майнової та (чи) іншої шкоди або загрози її вчинення у зв'язку з порушенням вимог екологічної безпеки, що стало результатом вчиненого правопорушення, аварії на об'єкті підвищеної небезпеки, стихійного лиха чи інших надзвичайних подій та явищ.

2. Правове регулювання даного питання становить ряд нормативно-правових актів, які часто носять посилковий характер, що ускладнює практику його застосування.

3. До умов відшкодування моральної шкоди за екологічні правопорушення належать: перетерпіння моральної шкоди; протиправні дії заподіювача шкоди; причинний зв'язок між протиправним діянням і моральною шкодою; вина заподіювача шкоди.

4. Важливим питанням правового регулювання інституту відшкодування шкоди є розмежування моральної і майнової шкоди, оскільки відшкодування і однієї, і другої здійснюється у грошовому виразі.

5. Необхідно також чітко визначати суб'єктивний склад осіб, які мають право на компенсацію моральної шкоди, тобто проводити їх персоніфікацію.

6. Порядок обчислення моральної шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями здійснюється на основі принципів: розумності, справедливості, адекватності та презумпції моральної шкоди.

1. Цивільний кодекс України від 1 січня 2004 р. № 345-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356. 2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII (із змінами, внесеними

згідно з Законами) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

3. Цивільний кодекс України від 1 січня 2004 р. № 345-IV. – Ст. 356. **4. Про судову практику** в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 [Електронний ресурс] // www.nau.ua. **5. Про зовнішньоекономічну діяльність**: закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377. **6. Про порядок** відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду: закон України від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР // Відомості Верховної Ради України від 3 січня 1995 р. – 1995. – № 1. – Ст. 1. **7. Решетник Л.П.** Відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян: Автореф. дис... на здобуття ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». – Харків. – 2005. – 20 с. **8. Цивільний кодекс України** від 1 січня 2004 р. № 345-IV. – Ст. 356. **9. Про охорону** навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. **10. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні**: закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1. **11. Про телебачення і радіомовлення**: закон України від 21 грудня 1993 р. № 3759-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43. **12. Про державну підтримку** засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: закон України від 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 50. – Ст. 302. **13. Про захист** прав споживачів: закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30 – Ст. 379. **14. Про порядок** відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду: закон України від 1 грудня 1994 р. № 266/94-В. **15. Про інформацію**: закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650. **16. Про виконання** рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260. **17. Про застосування** Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 грудня 1996 р. № 9 [Електронний ресурс] // www.nau.ua. **18. Про зовнішньоекономічну діяльність**: закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377. **19. Про судову практику** у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: постанова Пленуму Верховного суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 3. – Ст. 7. **20. Конвенція** про захист прав людини і основоположних свобод від 4 грудня 1950 р. (із змінами, внесеними згідно з Законами) // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – Ст. 270. **21. Відшкодування** моральної шкоди: методичні рекомендації Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 р. № 35-13/797 [Електронний ресурс] // www.nau.ua. **22. Цивільний кодекс України** від 1 січня 2004 р. № 345-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356. **23. Науково-практичний** коментар до Цивільного кодексу України / за ред. Н. Ю. Голубевої, Е. О. Харитоновна. – Х.: Одиссей, 2009. – 1208 с. **24. Гришук О. В.** Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти): Автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія держави і права; історія політичних і правових вчень». – К., 2002. – 20 с. **25. Чернадчук В. Д.** Відшкодування моральної шкоди при порушенні трудових прав: Автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». – К., 2001. – 19 с. **26. Відшкодування** моральної шкоди: методичні рекомендації Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 р. № 35-13/797 [Електронний ресурс] // www.nau.ua.